

PULA IMVULA

>> GROWING FOOD >> GROWING PEOPLE >> GROWING PROSPERITY >>



GRAIN SA
GRAAN SA

MOTSHEGANONG
2015

Lekwalo la Grain SA la
balemipotlana

Bala Moteng:

- 04 | Didiriswa tse di rileng – metšhenefatso ka tshiamo
- 06 | Thulaganyo ya Tihabololo ya Balemirui ya Omnia
- 08 | Ipaakanye fa o ya theetsong ya CCMA

GO KONTERAKA... a re naganeng

Rotlhe re setse re utiwile seane se se reng “balemirui ke batsayathothwa, e seng bathomithothwa”. Mo madirelong a mangwe otlhe, thothwa ya go tsamaisa thulaganyo, ke yona e e tlhomang bokana ba thothwa e go rekisiwang kumo ya teng.

Balemirui ga ba na go raya ka ntsha ba thothwa ya kumo ya bona. Tlhotlwa ya monontsha, peo, dikhemikale, tisele le ditshenyego ka ntsha ya go dirisa metšhene, di ntse di oketsega ngwaga le ngwaga – ka go se nne le tlhotlheletso epe mo thothhweng ya tlhaka.

Balemirui ba ba simololang gape ba a ganelwa, ka ntsha ya go amogela madi go dirisa metšhene – e le nnete ya gore bontsi ba bone ba kgona go dirisa kgaolonyana e nnye ya lefatshe fela. Go oketsa tshenyego fa kgaolo ya diheketara e fokotsega (tshenyego ka heketara). Dithulaganyo tsa go adima madi, tota le tsa mmuso, di tshwanetse go lebelela kgono ya go busetsa madi mme gape le go dirisiwa ga bolaodi bo bo tshamaletseng ba go

tsamaisa kgwebo. Ntsha e ke tshaselo e kgolo e e bonwang ke balemirui ba ba simolola.

Jalo, go simolotse “intaseteri” e nngwe – **go konteraka**. Bakonteraka ba bangwe ke balemirui, ba ba tshegetsang baagisani ba bone fa bone ba feditse go lema masimo a bone. Balemirui ba bangwe ba fetotse kgwebo ya bone go nna kgwebo ya go konteraka. Digwaba le tsone di simolotse dikgwebo tsa go konteraka fela, ka go dirisa madi a mantsi go dirisa metšhene. Diphatsa tse di leng teng fa go dirisiwa dikonteraka di botoka mabapi le tse di ka welang molemirui.

Bakonteraka ba dira tiro e e leng bothokwa go bolemirui. Le gale, go na le borai ba gore tlhotlwa ya go dirisa konteraka e ka nna ya oketsega go feta – go se kgonwe go dirisiwa ke balemirui ba bantsi. Bakonteraka ba tshwanetse go tlhokomela go “**kadimetsa fa dino di le dintse**”. Jaaka go ntse, tlhotlwa ka heketara e fetogafetoga gagolo go ya ka kgaolo e nngwe le e nngwe. Go a tlhologangwa ka ntsha ya thobo, ka go fetoga ga kumo mo dikgaolong tsa go farologana ka bokana ba go





NKOKO JANE A RE...

Bolemirui ke tiragalo e e tlhokang tlhologanyo mme rona botlhe re tswelera go tlhola re ithute. Nopolo ya kgwedi e e supa bonnete tota – ke go re re tshwanetse go ithuta ka go lebelela diphoso tse re setseng re di dirile mme re tswelera go dira tse dingwe gape (fa re ka dira diphoso gape). Fa re boele re ntse re dira phoso gape le gape re ka se kgone go tswelera pele ka bonako.

Fela maloba ke ne ke kgonne go etela balemirui ba bangwe mo dikgaolong tsa Mpumalanga, Kapabothaba, Foreisetata le KwaZulu-Natal – go tloga mo molemiruing yo a jwalang heketara e le nngwe fela go filthela ba ba jwalang di le 500. Balemirui ba ba tsweleng go tswela pele ke bao ba ba ithutang ka diphoso tse ba di dirang (fa gongwe diphoso tse ba bangwe ba di dirang) mme ba tlhola ba leka go tokafatsa ka ngwaga le ngwaga. Balemirui ke tiragalo e e gwehang jaaka setlha se sengwe le se sengwe se farologana mabapi le sa pele mme jalo ga o itse go solofela gore go tlaa nna jang. Le gale, bao ba ba tsweleng pele ba netefatsa gore ba leke go dira tsothe sentle ka boyotlhe – go baakanya masimo sentle, go jwala peo e e pila ka go katoga go go tshwanetseng go netefatsa bokana ba palo ba dimela jaaka go tshwanetse, go lokela monontsha ka bokana bo bo tlhokiwang, go gasetsa dibolayamefero go tloga pele ga di mela di bonala go filthela di kgona go tswelera, go utlwelela dikgakololo tsa ka go rekisa kumo, go tlhokomele didiriswa tsa bona le go dirisa bokgwebo ka bonnete.

Go maswabi go itse gore go tlaa tlhola go le batho ba bangwe ba ba tlaa lelang go tsaya phaposane mme go botoka go ba supa – masimo a tletse mefero, mmala wa dimela ga o a siama mme bokana ba palo ya dimela mo tshimong bo kwa godimo kgotsa kwa tlase ga palo e e siameng. Gape go na le ba bangwe ba reng ba ka dirisa mekgwa e e sa saimeng go reka le go rekisa mme ga kake ba tshwarwa. Go na le mokgwa o le mongwe fela go tswelera mo bophelong mme ke go akanya dikakanyo tse di siameng, go bua nnete le go dira ka bonnete – kwa mafelelong go a busetsa mme o ka nna motho yo o kgonang wa bonnete. O tlaa tlotlwa ka gore o lekile go nna motho yo a nang botho.

Ke nako ya go kotula maduo a setlha se se fetileng. Ke na le bobelothomogi go balemirui mo dikgaolong tsa kwa bophirima tsa lefatshe la rona ba ba boneng thobo e e kwa tlase go feta – thapelo ya me ke gore le kgone go jwala gape mme e bile le bone thobo e e kwa godimo ka ngwaga e e latelang. Go bao ba lona ba ba boneng thobo e e pila – utlwang monate mme ke kopa gore le se le bale go boloka tšhelete e nngwe e e ka dirisiwang ka ngwaga e e latelang. Go adima tšhelete go nne teko ya bofelo fela – go botoka go dira tsothe ka go di ituela gore o nne molaodi wa dilo tsa gago ka dinako tsothe.

Ke tlaa le bona kwa NAMPO!

Go konteraka...a re naganeng

na ga pula, mme e seng ka dintlha tsa go suga mmu, go jwala le go gasetsa ga dikhemikale mo go sa fetoseng. Go farologana ganyne ka nthla ya mefuta ya mmu go ka dumelwa mme e seng go nna bokana jaaka go bonalwa jaanong. Thulaganyo ya go dirisa madi jaaka go ratwa ka tlwaelo e ka tlosa dipharologanyo morago ga nako ka fa gongwe le gongwe – molemirui le mokonteraka.

Go thata tota go tlhoma bokana ka heketara. Go na le dintlha tse dintsi tse di farologantsang kgwebo e nngwe le e nngwe. Bokana, nako ya go dirisiwa, tlhothlwa ya diterekere le didiriswa di farologana gare ga mokonteraka mongwe le mongwe go kgona go tlhoma bokana bo bo tshwanang – fela jaaka maemo a molemirui mongwe le mongwe a farologana ka dintlha tsa go dirisa metšhene le bokana ba madi a a ka dirisiwang. Pharologano ka diheketara go fetola bokana ba tshenyego ka heketara fa go dirisiwa diterekere le didiriswa. Mokonteraka mongwe le mongwe gape o na le bokana ba tshenyegotota e e farologanang. (Sekao se le sengwe – diterekere tse di sa lekaneng le didiriswa tsa go jwala le go roba tse di farologaneng di tlhoka kitso e e farologaneng go di dirisa – jalo go tlaa fetola bokana ba tuelo ya badiredi).

Maikaelelo a tiragalo e ke go lebelela dintlha tse rileng go tlhomamisa gore molemirui o tlhoka tšhelete e kana kang, fa a kgonne go ithekela metšhene, go lema tshimo e e leng bokana bo bo rileng. Ga go a tshwanela go tseiwa e le “kgatelelo” go bakonteraka – ke “go naganwa” fela – tota go molemirui le mokonteraka ka bobedi. Ka tsholofelo go tlaa dirisiwa e le nthla ya tshimologo, go naganwa le go tlotlwa go kgona go “lekalekantsha” tlhothlwa pele go le morago ga nako go ba bangwe.

Mananeo a 1 - 3 a supa tshobokanyo ya tshenyego le ditiro tse dingwe. Ditiro tse di neiwang, di tserwe mo thalolong e e neiwang mo “*Guide to Machinery Costs*” ya Nganatsesele 2014 e e filweng ke Lefapha la Bolemirui mo websaeteng ya lona, www.daff.gov.za/as. (Tshupetso e dirwa go websaete e mo Khaeteng ya Kitsisiso ya Mmidi ya ARC-LNR ya 2014 ka ketapele e e kwadilweng ke Dr J le Roux. E dirisiwa e le tshupetso go lekalekantsha le go netefatsa).

Mananeo a tsaya e bile a tlogela tse di latelang: Nako ya go dirisiwa ya terekere e tseiwa e le diura tse 12 000, mme tsa didiriswa e le diura tse 2 500 go ya 3 000, ka go tlhola go dirisiwa ngwaga le ngwaga mo go ka nnang diura tse 1 000 le 250 ka pharologanyo (go ka nna dingwaga tse 10).

Tlthothlwa ya mafura GA E DIRISIWE mo diti-rong tse, ka nthla ya gore tlthothlwa ya oli e ntse e fetoga mme bakonteraka ba bantsi ba tlhomamisa tlthothlwa ka heketara kwa ntle ga tlthothlwa ya mafura. Tuelo ya badiredi e a tlogelwa.

Tshenyego e e rileng e tseiwa e le phokotso ya tlthothlwa, dilaesense, inšhorensense le tshiamelo fa go tseiwa gore metšhene e na le tuelo e e ka nnang 9,5% ka ngwaga. (Phokotso ya tlthothlwa ke tuelo e e tseiwang e le ya go emisetsa motšhene fa o ntse o dirisiwa, ka go goga 10% e e leng tlthothlwa ya fa o ka rekisiwa. Ka mokoko a mangwe 90% ya bokana ba tlthothlwa ya motšhene e gogiwa ka nako e e ka nnang dingwaga tse 10.

Ditshenyego tse di fetogang ke tsa tlhokomelo le paakanyo. “Khaete” e tlhalosa gore go thata go tlhomamisa ditshenyego tse ka gore go na le dintlha tse dintsi tse di ntseng di fetoga tse





Lenaneo 1: Tshosobanyo ya ditshenyego.

Terekere		Botlhokwa ba maatla	Tlhomamiso ka tlhotlha ya go rekiwa	Tlhotlha ya tshenyego/ura	Ditshenyego tse di fetogang	Tshenyegotota ka heketara	Tshenyego e e fetogang ka heketara	Tshenyego gotlhe ka heketara
Mogoma	98+kW	Godimo	950 000	80,600	95,06	140,27	165,44	305,71
Ofsete	98+kW	Godimo	950 000	80,600	95,06	105,36	124,26	229,62
Lekidi	63+kW	Gare	650 000	55,300	63,12	33,36	38,08	71,44
Go jwala	98+kW	Godimo	950 000	80,600	95,06	43,90	51,78	95,68
Serulagantshamela	63+kW	Gare	650 000	55,300	63,12	50,83	58,01	108,84
Go gasetsa	63 kW	Tlase	350 000	49,710	36,32	8,12	5,93	14,06

Lenaneo 2: Tshosobanyo ya ditshenyego.

Sediriswa		Ka go dirisa tlhotlha ya go rekiwa	Bophara ka metara	Lobelo ka dikilometara mo ureng	Bokana ba kgaolo ka di-metara metres	Bakana ba kgaolo ka dimetara ka go dirisa 85%	Diheketara ka ura	Diura ka heketara	Tshenyego e e rileng ka ura	Tshenyego e e fetogang ka ura	Tshenyegotota ka heketara	Tshenyego e e fetogang ka heketara	Tshenyegogotlhe ka heketara
Mogoma	Diphalomontse 7	80 000	2,6	2,6	6 760	5 746	0,575	1,740	50,35	16,72	87,63	29,10	116,72
Ofsete	Ditikologo HD tse 26	160 000	3	3	9 000	7 650	0,765	1,307	95,94	38,25	125,41	50,00	175,41
Lekidi	Dimetara tse 6,5 ka mena le 25	160 000	6,5	3	19 500	16 575	1,658	0,603	130,39	86,04	78,67	51,91	130,58
Go jwala	Mela e le 6, dimetara di le 9	395 000	5,4	4	21 600	18 360	1,836	0,545	340,91	181,21	185,68	98,70	284,38
Serulagantshamela	Mela e le 6	80 558	3,2	4	12 800	10 880	1,088	0,919	48,50	32,22	44,58	29,61	74,19
Go gasetsa	Dimetara di le 12	45 715	12	6	72 000	61 200	6,120	0,163	45,87	15,24	7,50	2,49	9,99

Lenaneo 3: Tshosobanyo ya ditshenyego.

Tshenyegogotlhe	Tshenyego ka heketara ka terekere	Tshenyego ka heketara ka sediriswa	Tshenyegogotlhe ka heketara	Dikilogramo tsa mmidi tse di tlhokwang ka heketara ka tlhotlha ya R2 300/tono
Mogoma	305,71	116,725	422,43	183,67
Ofsete	229,62	175,412	405,03	176,10
Lekidi	71,44	130,576	202,02	87,84
Go jwala	95,68	284,379	380,05	165,24
Serulagantshamela ka mela e le 6	108,84	74,191	183,03	79,58
Go gasetsa	14,06	9,985	24,04	10,45

di tshwanetsweng go lebelelwa. Dipalo di beiwa e le maemo a a rileng a dikgaololekgolo tsa tshenyego.

Re solofela gore tse di filweng fa di tlaa tlhotlhaetsa balemirui tota le bakonteraka go "nagana".

Bokana ba poelo mo dipolaseng tse dinnye bo nnye tota. Go dirisa bolemirui ke maikutlo a phisego, tumelo le ditlamego tse di sa feleng – ga se kgwebo ya "huma ka bonako", mme le gale, go ne go tlaa nna monate fa balemirui ba ka kgona go phela ka tshwanno mabapi le tiro e ba e dirang, kwa ntle ga go nna go wetswa ka gore ba ga ba na metshene e ba e tlhokang.

A re tshwaraneng matsogo, re thusane mme re bone tekano e e siameng – go nne mosola go mongwe le mongwe wa rona, go bolemirui, go pabalesegodijo mme tota le go lefatshe la rona le re le ratang, Afrikaborwa. 🌱

Athikele e kwadilwe ke Raymond Boardman, Molemirui le Morutisi wa kwa Ventersdorp, Kgaolo ya Bokonebophirima. Fa o tlhoka kiiso gape, o ka romela emeile go rhboardman@gmail.com.



DIDIRISWA TSE DI RILENG

– *metšhenefatso ka tshiamo*

Go bapala ga metšhene ya bolemirui le didiriswa tsa teng go tshwanetswe go dirwe ka mokgwa o o supang bothale le boikarabelo. Ke tshwetso ya papatso fela fa o reka sediriswa se sentshwa go dirisiwa mo polaseng ya gago.

Se o se rekang se tshwanetse go tshegetswa ke dintlha tse di leng bothlokwa; A) a o a se tlhoka; B) se tlhokiwa mo bokaneng ba masimo a o a le mang; C) o na le tšhelete go se duela; D) se tlaa oketsa tswelopele ya kgwebobolemirui ya gago. Go reka ga didiriswa tsa mo polaseng ga go a tshwanela go nna tshwetso e e tseiwang ka bonako fela mme bogolo e tshwanetse go nna tshwetso e e tseiwang morago ga go nagana sentle le go loga maano sentle e le tshwetso ya papatso fela. Mo athikeleng ena re tlaa rulaganya dintlha tse di rileng tse o tshwanetseng go di tlhokomela fa o reka didiriswa tse di tshwanetseng ditiro tsa mo polaseng ya gago.

Ke thaelo tota fa o lebelela metšhene e mentshwa e e phatshimang e e kgonang, thaelo go fitlhela re setse re batla go o reka. Mme, ga se ntsha e, e e tshwanetseng go go tlhohleletsatsa go tsaya tshwetso. Gakologelwa dintlha tse di latelang pele o tsaya tshwetso:

A o a se tlhoka naa?

Reka fela fa o tlhoka sediriswa sena. Fa o na le ditiro tsa go jwala le go roba tlhaka ga o a tshwanela go reka didiriswa tse di dirisiwang go dira ditiro tsa go dira furu. Ee, go ka nna mosola go nna le sediriswa sa go ngata disalela ka dibala go dirisiwa e le furu, mme ga go bothokwa fa o lema tlhaka fela. Bogolo boloka tšhelete eo go reka se sengwe se se leng bothokwa tota jaaka segasetsa kgotsa sediriswa sa go jwala. Lebelela gore o na le eng. Fa go na le sediriswa sa go jwala se se emeng mo setorong sa gago o tlaa tlhoka go reka se sengwe fela fa seo se sa kgonwe go dirisiwa gape. Tlhokomela e bile tlhola o baakanya didiriswa tsa gago gore o kgone go ila go dirisa tšhelete e e leng bothokwa thata go tlhola o ntse o reka didiriswa. Go tlhola go nna nako ya go reka metšhene e mentshwa, mme go rekiwe fela morago ga go nagana le go tlhokomela sentle gore go tlhokiwa eng.

Se tlhokiwa mo bokaneng ba masimo a o a le mang?

Ga o tlhoke sediriswa sa go jwala se se jwalang mela e e ka nnang robedi fa o ya go jwala diheketara tse tharo fela mo setlheng. Go bothokwa thata go itse kgono ya gago. Fa o lema heketara e le



Dirisa didiriswa tse di tshwanetseng ditiro tsa mo polaseng ya gago.



Tlhokomela e bile tlhola o ntse o baakanya didiriswa tse o di tshotseng.



Baakanya sediriswa sa go jwala mme netefatsa gore se dira sentle jaaka go tlohegwa.

nngwe go ya tse tharo didiriswa tsotlhe tse o di dirisang di ka nna tse di dirisiwang ka go di dirisa ka diatla.

Tsena ke didiriswa tse o tshwanetseng go di dirisa: dihara tsa go jwala, digasetsa tse di rwalwang mo mokwatleng, dilokelamonontsha tse di kgarametswang mme le megoma e e tshwarwang ka diatla go tthagola mefero. Tiro e o ka tlhokang go dirisa terekere ke tiro ya go suga mmu pele ga nako ya go jwala. Fa o lema diheketara tse di ka nngang tse tharo go ya tse di leng diheketara tse 100 o ka tlhoka go nna le didiriswa tse dinnye jaaka sediriswa sa go jwala se sennyne, segasetsadielega sa dintlha tse tharo, segasetsa monontsha mme tota le terekere e nnye. Le gale tota le fa o lema masimo a makana didiriswa tsotlhe tse ga di tlhokiwe. O ka dirisa mokonteraka go roba kumo ya gago ka gore ga go mosola go reka sediriswa sa go roba fa o lema masimo a makana fela.

Go na le dikao tse dintsi tse di tshwanetseng tsa balemirui ba ba dirisang masimo a mannye ba ba kopaneng go rulaganya tirisano mmogo go se tlhoke go reka didiriswa tse dintsi ka bongwe

fela. Mokgwa o o dira sentle fa o laolwa sentle. Balemirui ba kopantsha madi go reka terekere kgotsa sediriswa sa go jwala mme tokololo e nngwe le e nngwe e na le kgaolo ya nako ya go dirisa sediriswa ka nako ya go jwala. Go bothokwa go rulaganya lenaneo la tiriso pele nako ya go jwala e simolola. Lenaneo le le tshwanetse go supa nako ya go dirisiwa ke mongwe le mongwe. Mongwe le mongwe o tshwanetse go ultwela thulaganyo ya tiriso e.

Fa o lema diheketara tse di ka nngang 150 le go feta go siame go ithekela didiriswa tse dingwe tse di leng tsa gago fela. O tshwanetse go nna o ntse o dirisa makonteraka go dira ditiro tse dikgolo jaaka go roba tlhaka. Le gale go tlaa nna bothokwa go ithekela didiriswa tse di leng bothokwa tota.

O na le tšhelete go se duela?

Ena ke potso e kgolo e e tshwanetseng go botswa. Netefatsa gore o dumela gore o ka se duela. Barekisi ba tlhola ba leka ka mekgwa yotlhe e e rileng go go kgonisa go reka sediriswa. Nna ke re o se tseye maemo a go adima kgotsa go dirisa madi

a yo mongwe fa o reka sediriswa se sentshwa. O ka sala o ntse o na le sekoloto se sentsi kwa mafelelong a nako ya tirisomadi. Reka sediriswa fela fa o dumela gore o ka se duela, e seng banka kgotsa thulaganyo e e go se rekisetsang.

Se tlaa oketsa tswelolepele ya kgwebobolemirui ya gago?

Go rekiwa ga sediriswa se sengwe le se sengwe go tshwanetse go oketsa maemo a kgwebo ya gago ka dinako tsotlhe. O tlhoka gore sediriswa se ituele. Fa o okeditse kgono ya sediriswa sa go jwala sa gago go dimela tse 4 go ya go tse 6 o tlaa kgona go jwala diheketara go feta tse o neng o di jwala ka nako e e lekaneng. Jalo o tshwanetse go batla go oketsa palo ya diheketara tse o ka di lemang go kgona go duela sediriswa sa go jwala se sentshwa sa gago ka bonako. Fa gongwe o ka kgona go fetsa tiro ya gago ka bonako jaanong mme go ka go kgonisa go dirisa didiriswa tsa gago go dira tiro ka konteraka mo go ka go thusang gape go fokotsa bokana ba madi a o a dirisitseng. Ka go duela sediriswa ka bonako se kgona go go buseletsa tšhelete ka bonako.

Go reka didiriswa fa go dirisiwa bolemirui ga go kgonwe go se nne teng MME go tshwanetse go nne le tlhaloso ya bonnete. Mo o ka kgonang go ithuta tsotlhe tse di leng bothokwa ka didiriswa tse dintshwa ke kwa Letsatsing la Thobo la NAMPO le le tshwarwang ka ngwaga le ngwaga gaufi le Bothaville mo Kgaolong ya Foreiseta. Mo tshupelong e o tlaa fitlhela sengwe le sengwe se sennyne mme le se segolo tota. Go na le ditshupetso tsa tiro ka go di dirisa fa o ntse o lebeletse go go naya tlhaloso ya gore di dirisiwa jang e bile le gore kgono ya teng ke efe. Gape go ka nna lefelo le le tshwanetseng go kopa ditekanyo tsa tuelo le tsa thekiso ka go na le diphokotso tlhlotlha tse dintsi kwa NAMPO.

Athikele e kwadilwe ke Gavin Mathews, Dekerii ka Bolaodi ba Tikologo. Fa o tlhoka kitso gape, o ka romela emeile go gavmat@gmail.com.



Pula Imvula's Quote of the Month

"Success does not consist in never making mistakes, but in never making the same one a second time".

~ Josh Billings



Thulaganyo ya Tlhabololo ya Balemirui ya Omnia

Lefatshe le le sa siamang go dirisiwa ka ntlha ya tiroso ya thulaganyo ya bolemirui e le sentseng ke tlaselo go tlhabololo ya kwa magaeng le kgwebo ya bolemirui ka bophara

Ka kakaretso mo Afrikaborwa e na le kgono e nnye ya bolemirui fa go bapisiwa le mafatshe a mangwe a a gaisanang le yona, jalo go bothokwa thata gore lefatshe le le leng teng go dirisa bolemirui mo go lona le dirisiwe sentle le ka tshwanelo. Go latela Lefapha la Tlhabololo ya kwa Magaeng le Lefatshe go tsweng go fitlhela 2012 diheketara tse di ka nnang 6,971,293 tsa lefatshe la bolemirui le isitswe kwa balemiruing bantsho ba ba simololang bolemirui (gape le dilo tse dingwe tsa bolemirui tsa go ba thusa), mme e bile le go swabisa fela palo e e kwa tlase ya ba ba amogetseng thuso ba ntse ba dirisa bolemirui.

Mo athikeleng e e kwadilweng maloba (Tlhakole 2015) ke mongwe yo e leng Dr Anthea Jeffrey wa Setheo sa Botsalano ba Merafe o nopola Mondli Makhanya fa a re mo athikeleng e e kwadilweng ka 2009; "Batho gantsi ga ba batle lefatshe go dirisa bolemirui. Ka go ipaya mo maemong a go kgwatisiwa, go nyatswa le go ilwa ke baamaideoloji, ke tlaa re Maafrikaborwa ga ba na kगतlhego go lefatshe le mo go ka dirisiwang bolemirui...A re tshwanetse go dirisa maikatlapelo le teko e ntsi jalo fa setlhago sa Baaafrikaborwa ba kwa magaeng se le go ya kwa ditropong go batla tiro le go itsweleletsa pele teng?"

Molokololo wa Makhanya o ne o tlasela ka maatla ka 2013, fa dipalo tsa semmuso di supa gore **8% fela ya ditopokabelo tsa lefatshe tse 76 000 tse di dumetsweng** di tlhophile go kopa gore lefatshe le busetswe go batho ba ba tlhomileng topokabelo. Tse di sentseng tse di ka nnang 71 000 (92%) di tlhophile go amogela madi bogolo.

Ka tumelo ya Tona Nkwinti ka boena, **gare ga 73% le 90%** ya diporojeke tsa tlhabololo ya lefatshe **ga di a kgona**. Ka mafoko a mangwe, se se supiwang ke go se kgone ga diporojeke tse ke gore mmuso o dirisitse go fitlhela jaanong **diranata tsa dibilione tse 30** go busetsa lefatshe le le ka nnang **diheketara tse 7 milione tse di ka dirisiwang go oketsa ditiragalo tsa bolemirui, bontsi bo bo**

sa tholeng bo dirisiwa go uma dijo tse di leng bothokwa."

Jaanong setshwantsho se ntse se supa gore lefatshe gape le gape le ntse le ya go busetswa go beng ba bantshwa kwa pele mme rona ba botsalano ba bolemirui re tshwanetse go bona ditiragalo tse di rileng tse di ka re kgonisang go tswelapele mo dikgwebong tsa bolemirui e bile le go di oketsa gore di gole. Dikgaolonyana tsa mafatshe tse di dirisiwang ke bolemirui ba banyne di sa ya go tsaya nako e telele go kgona go kopantshwa go dirisiwa e le kgwebo e kgolo e e kgonang go tswelapele. Ntlha e jalo e tiisetse kgatelelo go barekisi ba ditokelelo tsa bolemirui go fetola mokgwa o re tswanetse go dirisa bokgwebo ka teng tota le rona kwa Omnia.

Tlhotlhomiso ka bokana ba tatlhego ya ditšhelete e e bonweng mo balemiruing tota ke ba ba rekisang ditokelelo le monontsha ke ntlha ya puseletso ya naga e e ka dirisiwang mme e sa dirisiwe ga e teng. Le gale, go bothokwa go lemoga gore tatlhego ya ditšhelete e setse e bonwa ka ntlha ya phokotso ya go rekisa monontsha mo dikgaolong tse dingwe tse di neng di dirisiwa go tswelapele go uma kumo pele ga puseletso go beng ba bantshwa. Dikgaolo tsa kwa bokone tse dingwe tsa kgaolo ya KwaZulu-Natal (Vryheid), di setse di supa ditshupetso tse.

Ga go thoke tlhologanyo go bona gore tatlhego e nngwe le e nngwe ya go uma mo nageng e e neng e dirisiwa go uma kumo go tlaa tisa phokotso ya kumo le kopo ya ditokelelo tsa bolemirui. Ka go dirisa bokgwebo ba go busetsa naga go beng ba bantshwa jalo ga go a tshwanela go nna tiragalo ya tlhabololo fela mme go tshwanetse go nna tiragalo ya bokgwebotswelapele. Dikao tsa dithulaganyo tse di tlisitseng go wa ga dikgwebo tsa thekiso ya ditokelelo ka ntlha ya puseletso ya naga go beng ba bantshwa mo Afrika di kwadilwe sentle; lefatshe la Zimbabwe ke sekao gaufi le rona.

Dintlha tsa sepolotiki ke dilo tse dingwe fela tse di tlaselang maemo a tikologo ka bophara a di-

kgwebo tsa bolemirui. Fa re sekaseka tikologogolo mme, tota tlaselo e e thamaletseng ya dintlha tsa sepolotiki jaaka go tlhabolola le go busetsa naga mo dikhampaning ka ntlha ya tatlhego ya ditšhelete tse di ka bo di nnile teng fa naga e ne e ntse e dirisiwa go uma bokana bo bo ka kgonwang, tiragalo e e tshwanetseng go tswelapele go busetsa naga e e ka dirisiwang go uma kumo e bothokwa thata mme gape e bothokwa go tswelapele pele dikgwebo tse di rekisang ditokelelo tse di leng bothokwa.

Thulaganyo ya Omnia

Omnia e le morekisi wa monontsha ka mafoko a yona a go tswelapele pele: "Aga tlhotlha ya bareki ka go tswelapele kitso", e ntse e dira mo kgaolong ya go tlhabolola balemirui, ka nnete dingwaga tse robongwe e le thulaganyo ya go tshegetsa kadimo ya madi le go naya kitso le go tshegetsa dithutiso mme gape le go kopantsha balemirui le tshegetso mo dikgwebong tsa bolemirui.

Omnia ga se thulaganyo e e adimang balemirui mad mme e dirisa maemo a yona mo dikgwebong tsa bolemirui go gogela tshegetso ka madi go dithulaganyo tsa tlhabololo ya balemirui mme go supa gore Omnia e tlhoafala go dira mo kgwebong ya bolemirui. Go fitlhela jaanong Omnia e ntse e tsamaisa thulaganyo ya go adima madi (kadimo) e e dirisang diheketara tse di ka nnang 22 000 mo dikgaolong tsa Bokonebophirima, Foreisitata, Mpumalanga, Gauteng, Kapabolhaba le Limpopo (go tloga diheketara tse di ka nnang 5 000 go boela dingwaga tse di leng robongwe). Kgona ya tswelapele e e tshegetswa ke go tlhola go tshegetsa ka dithutiso le go dirisa dintlha tsa thekenoloji go kgona mo dipolaseng.

Athikele e kwadilwe ke Aron Kole, Molaodi: Ditiro le Thekiso, (Tlhabololo ya Dikgwebo tse Dintshwa) le Tshepo Maeko, Molaodi ka bophara (Tlhabololo ya Dikgwebo tse Dintshwa), Omnia. Fa o tlhoka kitso gape, o ka romela emeile go KoleAKole@omnia.co.za kgotsa TMaeko@omnia.co.za.



Grain SA e bua le...

Rre TH Tobo



Dumedisa Rre TH Tobo modirithata le molemirui yo a dirang go tswelera pele wa motse wa Kwa Ndunge mo Bizana, yo a dirisang bolemirui ka go jwala mmidi, dinagwa, disoya le mabele. Rre Tobo o bapisa kgono ya gagwe le lekoko la dithutiso la Grain SA mo a leng tokololo. "Tlhokomela lefatshe gore lona le kgone go tlhokomela rona," ke kgakololo e Re Tobo a batlang go e naya balemirui ba baswa ba ba batlang go simolola go nna balemirui.

O lema eng mme o rua eng e bile o dirisa diheketara tse kana kang mme o di dirisa ko kae?

Ke dirisa bolemirui mo motseng wa Kwa Ndunge mo Bizana mo nageng ya balegae ya PTO e ke e neiwang ke kgosi. Gona jaanong (setlha sa 2014 - 2015) ke jwetse diheketara tse di ka nnang 10 ka go kgaoganya jalo: diheketara tse 8 ka mmidi, heketara le kgaolo ya 1,2 ka dinawa, kgaolo ya heketara e e leng 0,4 ka disoya, mme gape le 0,4 ka mabele. Ke solofela go oketsa diheketara tse ke di dirisang ka setlha sa 2015 - 2016 ka go jwala tlhaka.

Ke eng se se go tlhotlhetsang?

Go na le molao o o laolang gore motho mongwe le mongwe o tshwanetse go ja gararo ka letsatsi le lengwe le le lengwe – ke yone ntlha e e e ntlhotlhetsang. Ga ke batle go bona batho ba Afrikaborwa ba bolaiwa ke tlaa ka ntlha ya bothokwa ba dijo. Fa ke lebelela bokana bo mmu o nonneng ka teng le gona go a ntlhotlhetse. Go na le mafatshe a a tlhokang pula go tswelera ka ngwaga mme tota le dikgaolo tse dingwe tsa lefatshe la rona.

Tlhalosa thata le bokoa ba gago

Thata: Ke kgona go dira thata e bile ke batla go kgona go bona tswelolepele.

Bokoa: Ke fela pelo fa ke sa kgone go bona tswelolepele.

Kumo ya gago e ne e le kana kang fa o simolola? Kumo ya gago e kana kang jaanong?

Pele ke ne ke kgona go roba diako tse di bodileng tsa mmidi tse di tlatsang koloi ya dipholo tse di ka nnang dikilogeramo tse 250 ka mafoko a segompieno. Mo matsatsing a segompieno, ga ke tlhole ke bua ka dikilogeramo. Ditono tse 3 go ya tse 4,5 ka heketara ke bokana bo ke bo bonang ka dinako tsotlhe. Go tsweng nako e ke simolotseng go ya dikopanong tsa lekoko la dithutiso la Grain SA, ke simolotse go kgona go roba bokana bo.

Jaaka wena o bona o tla re ke eng se se dirileng gore o tswelera pele jaana?

Go nna tokololo ya lekoko la dithutiso la Grain SA ke sengwe se se nthusitseng go tswelera pele. Go rutiwa, tota go rutiwa ka Thutiso ya go uma Mmidi, go butse matlho a me go bona bolemirui ka tshwanelo. Ka nako eo ke ne ke sa lemoge gore go tsaya diteko tsa mmu go bothokwa thata go kgona go bona thobo e e kwa godimo mme tota le go sireletsa dineotlhalo tsa rona.

O na le thutego efe go fitlhela segompieno mme o tla rata go amogela thutego efe gape?

Ke feditse Thutiso ya go uma Mmidi, Thutiso ya dikonteraka mme gape le Thutiso ya go tlhokomela diterekere le didirisiwa. Ke tlaa rata go oketsa kitso ya me ya go uma disoya le mabele. Dithuto ga se ditlhokego, ke ditlhoikiwannete. Ke bua ka disoya le mabele ka gore ke dijwala tse di leng tse dintshwa mo dikgaolong mo go jwalwang teng. Di timetse ka dingwaga tsa di70. Gape ke tshegofaditswe go amogela kitso ya Go uma Soy Sip ka 2014 fa Maradu a Soy a goroga.

O ipona o le kae morago ga dingwaga tse tlhano tse di latelang? O sa batla go kgona eng?

Ke ipona ke le molemirui yo o kgonang yo o umelang lefatshe dikumo tsa maemo a a kwa godimo. Ka ke le molemirui ke solofela go oketsa bokana ba kumo ya me. Gape ke solofela go bona Leradu la Soy e le sediriso sa go naya batho dijo mo kgaolong. Jaanong jaana go sa le nako ya go le itse mme go neiwa baithuti ba ba ka nnang 96 dijo ka beke.

O rata go naya ba ba simololang bolemirui dikgakololo dife?

Ke batla go ba tlhotlhetse go ikopantsha le lekoko la dithutiso ka gore ke gona moo re kgaoganyang kitso ya rona le barutisi ba rona. Gape ke batla go tlhotlhetse basimolodi ba bolemirui go lemoga gore go bothokwa go feta go sireletsa mmu ka gore phetogo ya tlelaemete e fetotse mokgwa wa go dirisa bolemirui mme go tlhokiwa mokgwa o montshwa go dirisa bolemirui. "Tlhokomela mmu gore one o kgone go tlhokomela rona." 🌧

Athikele e kwadilwe ke Ian Househam, Morulaganyi wa Kgaolo wa Grain, Kokstad. Fa o batlas kitso gape, o ka romela emeile go kokstad@grainsa.co.za.

Barulaganyi

GRAIN SA: BLOEMFONTEIN

Suite 3, Private Bag X11, Brandhof, 9324
7 Collins Street, Arboretum
Bloemfontein
▶ 08600 47246 ◀
▶ Fax: 051 430 7574 ◀ www.grainsa.co.za

MOETELEDIPELE WA BARULAGANYI

Jane McPherson

▶ 082 854 7171 ◀ jane@grainsa.co.za

MORULAGANYI WA PHATLALATSO

Liana Stroebel

▶ 084 264 1422 ◀ liana@grainsa.co.za

KAKANYETSO, THULAGANYO LE KGATISO

Infoworks

▶ 018 468 2716 ◀ www.infoworks.biz



PULA/IMVULA E TENG KA DIPUO TSE DI LATELANG:

Setswana,

Seaforekanse, Seesemane, Sesotho,
Sesotho sa Leboa, Sezulu le Sethosa.

Lenaneo la Tlhabololo ya Balemirui ya Batlhaka ya Afrikaborwa

MOKOPANYI WA TLHABOLOLO

Danie van den Berg

Foreisetata (Mbombela)

▶ 071 675 5497 ◀ danie@grainsa.co.za

Johan Kriel

Foreisetata (Ladybrand)

▶ 079 497 4294 ◀ johank@grainsa.co.za

▶ Kantoro: 051 924 1099 ◀ Dimakatso Nyambose

Jerry Mthombothi

Mpumalanga (Mbombela)

▶ 084 604 0549 ◀ jerry@grainsa.co.za

▶ Kantoro: 013 755 4575 ◀ Nonhlanhla Sithole

Vacant

Mpumalanga (Belfast)

Jurie Mentz

KwaZulu-Natal (Louwsburg)

▶ 082 354 5749 ◀ jurie@grainsa.co.za

▶ Kantoro: 034 980 1455 ◀ Sydwell Nkosi

Ian Househam

Kapabotlhaba (Kokstad)

▶ 078 791 1004 ◀ ian@grainsa.co.za

▶ Kantoro: 039 727 5749 ◀ Luthando Diko

Lawrence Luthango

Kapabotlhaba (Mthatha)

▶ 076 674 0915 ◀ lawrence@grainsa.co.za

▶ Kantoro: 047 531 0619 ◀ Cwayita Mpoty

Liana Stroebel

Kapabophirima (Paarl)

▶ 084 264 1422 ◀ liana@grainsa.co.za

▶ Kantoro: 012 816 8057

Du Toit van der Westhuizen

North West (Lichtenburg)

▶ 082 877 6749 ◀ dutoit@grainsa.co.za

▶ Kantoro: 012 816 8038 ◀ Lebo Mogatlanyane

Vusi Ngesi

Kapabotlhaba (Maclear)

▶ 079 034 4843 ◀ vusi@grainsa.co.za

▶ Kantoro: 012 816 8070 ◀ Sally Constable

Articles written by independent writers are the views of the writer and not of Grain SA.

Ipaakanye fa o ya theetsong ya CCMA

Mo athikeleng ya kgwedi e e fetileng re ne re supa gore CCMA e ne ya tlhomiwa e le mokgatlo o o ikemetseng, o o seng wa sepolotiki, o o swetsang mathata. Maikaelelo e le go tswelaetsa ditiragalo tse di tlhamaletseng ka ntlha ya ditiro le go swetsa mathata fa a ka nnang teng mo tikologong ya go dira.

Re supile gape gore badiredi Badiredi ba ke isa mathata ka dintlha tsa go kobiwa, dituelo, maemo a lefelo le mo go dirwang teng, ditiragalo tse di sa siameng mo tirong, phetogo ya lefelo la bodirelo, kgetholo le ditshotlhego ka dintlha tsa thobalano go CCMA. Jaaka go ntse go bonagala gore palo ya badiredi ba ba batlang thuso ya CCMA e ntse e oketsega fa ba ikutla ba senyegetswe ke mothapi, tota fa ba kobiwa.

Jalo bathapi ba tshwanetse go itse gore go isiswa kwa theetsong ya CCMA go ka diragala ka mongwe le mongwe. Potso jaanong ke gore ke dire eng fa ke kopiwa go ya theetsong ya CCMA go utlwelela kgang e e leng teng. Mothapi o na le ditsela tse pedi tse a ka di dirisang fa a kopiwa go ya theetsong. Fa o le mongwe wa Thulaganyo ya Bathapi ba tlaa go emela kwa theetsong mme fa o se mongwe wa thulaganyo ya mofuta o o ka ikemela.

Ka mokgwa mongwe le mongwe o o ka dirisiwang o tshwanetse go nna o ipaakantshe. **“Go se ipaakanye go raya gore o ipaakanya go tlhabela”**, ke go re o ka itshenyetsa gagolo fa wena kgotsa moemedi wa gago wa thulaganyo ya bathapi le ya theetsong le sa ipaakanye sentle. Leano la boemedi ka dinako tsotlhe le tshwanetse go nna la go ipaakanya, e seng fela go ntlha ya thulaganyo ya ntlha, mme gape le fa go ka tlhokiwa go tlhomiwa tshoko le fa go neiwa katlholo. O tshwanetse go netefatsa sentle gore o na le taolelo ya go tlhoma modiredi mo tirong gape kgotsa go mo duela pusetso.

Go nna o ipaakantshe sentle makwalo otlhe a gago a nne jaaka go tlhokiwa. Kana o a ikemela kgotsa o na le moemedi wa thulaganyo ya bathapi yo a go emelang go tlaa nna mosola go wena fa o na le tse di latelang:

- Sesupetso sa tsamaiso sa kgwebo ya gago;
- Thulaganyo ya maitseo ya kgwebo ya gago e e nang melao le melwana;
- Sesupetso sa mekgwa ya dikgato tsa kgalemelo le thulaganyo ya dikgato tsa kgalemelo; le
- Faele ya modiredi yo a sekisang e e nang foromo ya kopo go dira tiro, konteraka ya go dira tiro, khopi ya ID, mme le lokwalo le lengwe le le lengwe le le supang ditiragalo tsa modiredi jaaka

disetefikeite, diforomo tsa nako ya boikhutso, makwalo a a supang kgalemelo, jalo le jalo.

Tse dingwe tse di leng bothokwa gape:

- Khopi ya kitsisiso e e tswang kwa CCMA e e go itsisang gore kgang e isitswe ka go bona;
- Copies of any correspondence between you and the CCMA;
- Tshobokanyo ya tsamaiso ya ditiragalo;
- Khopi ya diminitse tsa ditheetso tsa kgalemelo le boipiletso;
- Ditshupetso tsa tuelo tsa dikgwedi tse di ka nnang thataro tse di fetileng;
- Khopi ya lekwalo la go kobiwa fa e le ka ntlha ya go kobiwa;
- Lokwalo la taolelo ya gago la CCMA;
- Lokwalo la kutlwano fa go ka dumelwa go utlwana.

Fa kgang e isiswa go CCMA modiredi le mothapi ka bobedi ba gatelelwa go nna teng kwa kopanong ya ntlha. Fa yo mongwe a sa nne teng molaodi a ka tswela ka kgang kwa ntle ga yo mongwe yo a seng teng. Netefatsa gore o nne le makwalo otlhe a a ka tlhokiwang fa o ya theetsong. Rulaganya lenaneo la go tlhola. Gape gatisa dikhopi tse pedi tsa lokwalo le lengwe le le lengwe le le ka tlhokiwang, e nngwe ke ya molaodi mme e nngwe ke ya modiredi.

Gakologelwa gore kwa theetsong go tlhola go le boikarabelo ba mothapi go supa gore go kobiwa kgotsa go dirisa ga molao wa bodiredi go ne go diragala jaaka molao o supa. Jalo, mothapi ke mosekiwi a le moiphemedi. Ka ntlha ya thulaganyo ya CCMA bobelothomogi ka tiwaelo bo bapile le modiredi. Go se nne teng ga ditshupetso le makwalo a a supang ditiragalo go tshagatsa mothapi go setse go jetse bathapi ba bantsi madi go feta. Go se nne le ditshupetso le makwalo go supa tlhalelo ya go nna molaodi o o kgonang, mme ke ntlha e o tshwanetseng go e fema. Le fa o na le modiredi a le mongwe fela o tshwanetse go netefatsa ka go nna 100% gore ditshupetso tsa gago di rulagantswe jaaka go tlhokiwa.

Go nna le kgono ya go kgona mo tikologong ya bolemirui go tlhoka gore balemirui ba segomieno, kwa ntle ga bokana ba kgwebo ya gagwe, ba fetole go tshwara sepanere sa 13 mm go tshwara phesele e e tlhokotseng. Gakologelwa gore thulaganyo e e pila ya maikemisetsa a tiriso ya badiredi e lekana le bolaodi ba badiredi bo bo siameng mme go mosola go kgona kwa ditheetso tsa CCMA.

Athikele e kwadiwe ke Marius Greyling, mokwadi wa Pula Imvula. Fa o tlhoka kitso gape, o ka romela emelele go marius@mccgacc.co.za.